

Łukasz Zaroda<https://orcid.org/0000-0002-0790-2862>

Uniwersytet Jagielloński, Szkoła Doktorska Nauk Humanistycznych

Służby specjalne II RP w zainteresowaniu komunistycznego aparatu represji w latach 1949–1956 w świetle wytycznych rozpracowania obiekowego „Targowica”

The Special Services of the Second Polish Republic and the Communist Apparatus of Repression, 1949–1956, in the Light of the Guidelines for the Operational Case Codename “Targowica”

Streszczenie: Artykuł stanowi próbę opisanie działań komunistycznego aparatu represji wobec funkcjonariuszy przedwojennych służb specjalnych w latach 1949–1956 w świetle wytycznych rozpracowania obiekowego (RO) „Targowica”, koordynowanego przez Ministerstwo Bezpieczeństwa Publicznego. W tekście pokrótce omówiono działania, które aparat represji podejmował wobec wspomnianego środowiska przed 1949 r. (np. w ramach RO „Pajak-39”), przybliżono genezę i przyczyny wszczęcia RO „Targowica”, jak również instrukcje pracy operacyjnej, na podstawie których sprawę zamierzano realizować.

Słowa kluczowe: służby specjalne II RP, wywiad i kontrwywiad II RP, Oddział II SG WP, Policja Państwowa, rozpracowanie obiekowe „Targowica”, Ministerstwo Bezpieczeństwa Publicznego, instrukcje pracy operacyjnej

Abstract: This study analyses the actions of the Communist apparatus of repression directed against officers of the pre-war special services, conducted in 1949–1956, as reflected in the guidelines for the operational case codename “Targowica”, coordinated by the Ministry of Public Security. The study briefly discusses the measures undertaken by the security apparatus against this group before 1949 (e.g. in the course of the operational case codename “Pajak-39”), outlines the origins and rationale for initiating the “Targowica” operational case, and presents the operational instructions on which the investigation was based.

Keywords: special services of the Second Polish Republic, intelligence and counterintelligence of the Second Polish Republic, General Staff of the Polish Armed Forces Department II, State Police, "Targowica" operational case, Ministry of Public Security, operational instructions

Po II wojnie światowej wraz z umacnianiem się nowych komunistycznych władz aparat represji inicjował liczne działania wymierzone przeciwko poszczególnym środowiskom osób związanych z II RP. Jedną z takich grup stanowili funkcjonariusze i żołnierze przedwojennych służb specjalnych, czyli organów i instytucji mających zapewnić bezpieczeństwo państwa. Przed wojną formacje te zajmowały się m.in. zwalczaniem ekstremizmów politycznych (w tym ruchu komunistycznego), jak również prowadziły działania wywiadowcze poza granicami kraju. Z tego względu represje, z którymi spotykali się byli pracownicy przedwojennych służb specjalnych w Polsce „ludowej”, stanowiły element komunistycznej polityki rozliczania za – doznane lub urojone – krzywdy. Owe rozliczenia przybierały różny wymiar. Ich skrajnym przykładem mogą być choćby losy Zygmunta Grabowskiego – wieloletniego funkcjonariusza Straży Więziennej, od 1936 r. będącego zastępcą naczelnika więzienia w Rawiczu. Kary pozbawienia wolności odbywali w nim m.in. Stanisław Radkiewicz, Roman Romkowski, Józef Różański, Jan Szewczyk, Edward Ochab czy Bolesław Bierut. Jako więźniowie polityczni osadzeni byli w pawilonie, który podlegał Grabowskiemu. Gdy ten po wojnie naiwnie zgłosił się do służby w Departamencie Więzień i Obozów MBP, został rozpoznany i uprowadzony przez grupę likwidacyjną MBP, złożoną z Jana Szewczyka, Władysława Dominika, Bronisława Wróblewskiego i Bronisława Szymańskiego. Wywieźli oni Grabowskiego za Legionowo, zastrzelili go, a jego ciało zakopali w wykopanym naprędce dole¹. Choć sam Grabowski jako funkcjonariusz Straży Więziennej nie był oficerem przedwojennych służb specjalnych, to jego zabójstwo – mimo że jest przykładem skrajnym – obrazuje wspomnianą chęć rozliczeń i sposób działania Urzędu Bezpieczeństwa, charakterystyczny dla służb państwa totalitarnego. Poza uprowadzeniami czy mordami politycznymi komunistyczny aparat represji stosował również inne metody, np. rozmowy prewencyjne, aresztowania, brutalne śledztwa czy inwigilację poszczególnych osób². Z pewnością uciekała się do nich tzw. bezpieka, prowadząc poszczególne działania operacyjne, w tym omawiane w artykule rozpracowanie obiektowe (RO) „Targowica”.

Choć zagadnienie powojennych represji wymierzonych w przedstawicieli służb specjalnych II RP cieszy się coraz większym zainteresowaniem badaczy³, jak dotąd

¹ M. Grabowska-Taczanowska, *Major Bronisław Szymański zeznaje w Gątczynie w 1954 r.*, „Pamięć i Sprawiedliwość” 1995, t. 38, s. 262–282.

² Z. Nawrocki, *Aparat bezpieczeństwa w latach 1944–1956* [w:] *Aparat bezpieczeństwa w Polsce. Kadra kierownicza*, t. 1: 1944–1956, red. K. Szewczyk, Warszawa 2005, s. 22–23.

³ Zob. np. P. Majer, *Polityka władz PRL wobec ocalałych funkcjonariuszy Policji Państwowej* [w:] *Ostaszków, Twer, Miednoje. Zbrodnia przypomniana*, red. idem, A. Misiuk, Szczepko 2000, s. 40–46; P. Skubisz, „Zdrój

nie doczekało się ono całościowego opracowania. Jest to w pełni zrozumiałe, biorąc pod uwagę specyfikę, skalę i zróżnicowanie działań organów aparatu represji. Także niniejszy artykuł stanowi wyłącznie próbę zarysowania problematyki tematu i częś-

z Targowicy” – rozpracowanie obiektowe prowadzone przez Ministerstwo Bezpieczeństwa Publicznego wobec żołnierzy Oddziału II Sztabu Generalnego/Głównego Wojska Polskiego, Żandarmerii, Korpusu Ochrony Pogranicza oraz funkcjonariuszy Straży Granicznej i Policji Państwowej [w:] *Między I a IV Rzeczpospolitą. Z dziejów lustracji na ziemiach polskich w XIX i XX wieku*, red. M. Korybut-Marciniak, P. Majer, Olsztyn 2009, s. 101–118; *idem*, *W konfrontacji z funkcjonariuszami Urzędu Bezpieczeństwa Publicznego* [w:] *Wywiad i kontrwywiad wojskowy II RP. Studia i materiały z działalności Oddziału II SG WP*, t. 1, red. T. Dubicki, Łomianki 2010, s. 314–323; G. Goryński, *Samodzielny Referat Informacyjny Dowództwa Floty w świetle dokumentów rozpracowania obiektowego „Targowica”, realizowanego w latach 1949–1954 przez Ministerstwo Bezpieczeństwa Publicznego*, „Biuletyn Historyczny [Muzeum Marynarki Wojennej w Gdyni]” 2010, nr 25, s. 137–163; *idem*, *Represje i szykany wobec żołnierzy Wojska Polskiego II RP na Wybrzeżu w świetle dokumentów rozpracowania obiektowego „Targowica” (1949–1954) Ministerstwa Bezpieczeństwa Publicznego*, „Komunikaty Instytutu Bałtyckiego” 2010, nr 48, s. 42–59; „*Politycznie obcy!*” *Żołnierze Wojska Polskiego w zainteresowaniu komunistycznego aparatu represji i propagandy w latach 1944–1956*, red. B. Polak, P. Skubisz, Szczecin 2011; B. Chrzanowski, *Działania operacyjne Wojewódzkiego Urzędu Bezpieczeństwa Publicznego w Bydgoszczy wobec pracowników Bydgoskiej Ekspozytury Wewnętrznej nr 3 Oddziału II Sztabu Głównego Wojska Polskiego (kryptonim „Targowica”)*, w *świecie zachowanych dokumentów* [w:] *Wywiad wojskowy II Rzeczypospolitej*, red. P. Kołakowski, A. Peplowski, Kraków 2011, s. 399–409; S. Piłarski, *Oficer Ekspozytury 2 Oddziału II Sztabu Głównego WP mjr Wojciech Lipiński (1900–1966)* [w:] *Wywiad i kontrwywiad wojskowy II RP. Z działalności Oddziału II SG WP*, t. 2, red. T. Dubicki, Łomianki 2012, s. 345–351; M. Kasprzycki, *Działania komunistycznego aparatu represji wobec nowosądeckiego policjanta Stefana Kurowskiego*, „Zeszyty Historyczne WiN-u” 2012, nr 36, s. 105–136; *Aparat bezpieczeństwa wobec żołnierzy Korpusu Ochrony Pogranicza i funkcjonariuszy Straży Granicznej*, wstęp P. Skubisz, wybór dok. i oprac. A. Chrzanowska et al., Warszawa 2013; R. Leśkiewicz, *Represje wobec funkcjonariuszy kontrwywiadu II RP stosowane przez komunistyczne organy bezpieczeństwa państwa* [w:] *Kontrwywiad II RP (1914) 1918–1945 (1948)*, t. 2, red. Z. Nawrocki, Warszawa 2014, s. 498–507; J. Bednarek, *Józef Kasprzak (1896–1951). Postać kierownika sekcji antykomunistycznej Komendy Policji Państwowej m. Łodzi w latach 1929–1939 w świetle dokumentów Ministerstwa Bezpieczeństwa Publicznego* [w:] *ibidem*, s. 368–378; P. Taciak, *Pracownicy i współpracownicy kontrwywiadu i innych służb II Rzeczypospolitej Polskiej w materiałach Wojewódzkiego Urzędu Bezpieczeństwa Publicznego w Olsztynie. Zarys problematyki i perspektywy badawcze* [w:] *Kontrwywiad II RP (1914) 1918–1945 (1948)*, t. 3, red. Z. Nawrocki, Warszawa 2015, s. 447–456; *idem*, *Wykorzystanie byłych pracowników i współpracowników kontrwywiadu, wywiadu i innych służb II RP do rozpracowywania środowiska „dwójkarzy” w świetle materiałów Wojewódzkiego Urzędu Bezpieczeństwa Publicznego w Olsztynie. Zarys problematyki* [w:] *Kontrwywiad II RP (1914) 1918–1945 (1948)*, t. 4, red. A. Przyborska, Warszawa 2017, s. 312–320; R. Leśkiewicz, *Przykłady rozpracowań współpracowników i pracowników SRI nr VII w Poznaniu rozpracowań struktur bezpieczeństwa państwa* [w:] *Kontrwywiad II RP (1914) 1918–1945 (1948)*, t. 6, red. J. Biernacki, B. Kubisz, Warszawa 2019, s. 189–202; P. Taciak, *Powojenne losy pracownika Oddziału II SG WP Pawła Sowy w świetle materiałów Wojewódzkiego Urzędu Bezpieczeństwa Publicznego w Olsztynie. Zarys problematyki* [w:] *ibidem*, s. 283–290; P. Majer, *Funkcjonariusze Policji Państwowej i Policji Polskiej w powojennej rzeczywistości – uwagi syntetyzujące*, „*Studia Politolologiczne*” 2019, t. 51, s. 118–138; H. Cwiąg, *Fachowcy do wykorzystania, potem zdradcy do rozpracowania. O dyskredytacji byłych policjantów w Polsce „ludowej”*, „*Aparat Represji w Polsce Ludowej 1944–1989*” 2021, nr 19, s. 642–661; A. Nogaj, *Represje władz PRL wobec byłych funkcjonariuszy służb specjalnych II RP oraz Polskiego Państwa Podziemnego i ich agentury w epoce stalinizmu w Polsce* [w:] *Kontrwywiad II Rzeczypospolitej*, t. 10, red. R. Majzner, Warszawa 2023, s. 309–362. Wyśliki w tym kierunku podejmował również autor artykułu, zob. Ł. Zaroda, „Represje wobec byłych funkcjonariuszy Policji Państwowej i tzw. policji granatowej w województwie krakowskim w latach 1945–1956 w świetle akt wybranych spraw operacyjnych Urzędu Bezpieczeństwa Publicznego”, praca dyplomowa napisana pod kierunkiem dr. hab. Z. Zblewskiego, UJ, Kraków 2023; *idem*, „Nie postrachem, lecz wartościami – etos służby w przedwojennej Policji Państwowej i problematyka jego postrzegania w Polsce Ludowej”, mps.

ciowego uzupełnienia wspomnianej luki badawczej o kilka dodatkowych kwestii, związanych z analizą wytycznych najważniejszego w tym aspekcie rozpracowania obiektowego krypt. „Targowica”. Być może staną się one podstawą do szerszego ujęcia sygnalizowanego problemu. Ze względu na obszerną tematykę zagadnienia artykuł ograniczy się do kilku wybranych wątków. Częściowo zilustrują je przykłady działań UB w powojennym woj. krakowskim, co wynika bezpośrednio z wcześniej prowadzonych przez autora badań⁴.

Aparat bezpieczeństwa państwa II RP w zainteresowaniu aparatu represji do 1949 r.

Aby móc opisać wytyczne związane ze wspomnianym w tytule RO krypt. „Targowica”, warto pokrótce przyjrzeć się działaniom, które Urząd Bezpieczeństwa Publicznego podejmował wobec byłych pracowników służb specjalnych II RP przed przystąpieniem do wspomnianej sprawy. Najważniejszą formą działań operacyjnych aparatu represji było rozpracowanie obiektowe. Z założenia miało ono polegać na intensywnej inwigilacji poszczególnych środowisk poprzez wykorzystanie sieci agenturalnej⁵. Choć komunistyczne władze od początku swojej działalności zwalczały przedstawicieli służb II RP, to obecny stan badań nie pozwala wskazać jednoznacznego momentu zainteresowania się nimi na szeroką skalę przez organy powojennego aparatu represji⁶. W źródłach wytworzonych w ramach nadzorowanego przez Ministerstwo Bezpieczeństwa Publicznego RO „Targowica” znajdują się wzmianki świadczące o tym, że rozpracowaniem przedwojennego aparatu bezpieczeństwa państwa UB zajął się jeszcze przed przystąpieniem do tej sprawy, a zatem przed czerwcem 1949 r. Wówczas skupiono się niemal wyłącznie na żołnierzach Oddziału II Sztabu Głównego Wojska Polskiego (Oddział II SG WP), który w dokumentach wytworzonych przez UB nazywano „Sztabem Generalnym”⁷. Taka nazwa wprawdzie funkcjonowała w II RP, lecz jedynie do roku 1928⁸. Samych pracowników wspomnianej struktury pogardliwie określano mianem „dwójkarzy”⁹. Równocześnie należy podkreślić, że zarówno RO „Targowica”, jak i inne sprawy realizowane przez UB nie

⁴ Część prezentowanych w artykule ustaleń to wynik badań prowadzonych przez autora w związku z przygotowaniem pracy dyplomowej: „Represje wobec byłych funkcjonariuszy Policji Państwowej i tzw. policji granatowej...”

⁵ F. Musiał, *Podręcznik безпеki. Teoria pracy operacyjnej Służby Bezpieczeństwa w świetle wydawnictw resortowych Ministerstwa Spraw Wewnętrznych PRL (1970–1989)*, Kraków–Warszawa 2018, s. 321–322, 351–352.

⁶ Ł. Zaroda, „Represje wobec byłych funkcjonariuszy Policji Państwowej i tzw. policji granatowej...”, s. 39.

⁷ Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej (dalej: AIPN), 1572/937, Raport naczelnika Wydziału VI Departamentu I MBP ppłk. Władysława Śliwy o wszczęciu obiektowego rozpracowania pracowników i agentów instytucji wywiadowczych, kontrwywiadowczych i służby bezpieczeństwa krypt. „Targowica”, 18 VI 1949 r., k. 2–24.

⁸ Zob. R. Czarnecka, *Oddział II Sztabu Głównego (Generalnego) w latach 1921–1939. Zarys organizacyjny i przegląd zawartości inwentarza*, „Biuletyn Wojskowej Służby Archiwalnej” 2008, nr 28, s. 71.

⁹ P. Skubisz, *W konfrontacji z funkcjonariuszami Urzędu Bezpieczeństwa Publicznego...*, s. 314.

ograniczały się wyłącznie do funkcjonariuszy i współpracowników Oddziału II, lecz obejmowały także przedstawicieli innych służb II RP, takich jak Żandarmeria, Korpus Ochrony Pogranicza, Policja Państwowa, Straż Graniczna, placówki konsularne czy Polska Agencja Informacji Handlowej, która podlegała Oddziałowi II SG WP i realizowała zadania z zakresu wywiadu gospodarczego. Ponadto aparat represji rozpracowywał struktury oddziałów II i VI Sztabu Naczelnego Wodza, a nawet przedwojennej Straży Więziennej¹⁰, ale tej formacji – ze względu na zakres jej obowiązków – nie można uznać za służbę specjalną.

Ówczesne działania UB wobec pracowników Oddziału II SG WP były jednak całkowicie nieskoordynowane. MBP nie stworzyło planu rozpracowania w skali całego kraju, a kierunki i cele działań nie zostały w żadnym stopniu sprecyzowane. W konsekwencji wojewódzkie urzędy bezpieczeństwa publicznego nie otrzymały żadnych instrukcji ani materiałów pomocniczych i musiały samodzielnie ustalać dla siebie i podległych sobie struktur wytyczne odnośnie do prowadzenia rozpracowania¹¹. W poszczególnych województwach sprawy prowadzono pod różnymi kryptonimami. Jako przykłady wymienić można RO „Rezonans” w woj. olsztyńskim¹², RO „Ofensywa I” w woj. szczecińskim czy też RO „Zwiad” w woj. śląsko-dąbrowskim¹³. W przypadku woj. krakowskiego warto wspomnieć również RO krypt. „Granat”, którym objęto byłych funkcjonariuszy Policji Państwowej i tzw. policji granatowej¹⁴. W literaturze przedmiotu jako jedną ze spraw operacyjnych, które prowadzono przed przystąpieniem do realizacji „Targowicy”, wymienia się również rozpracowanie obiektowe krypt. „Pajak-39”. Miało ono być wszczęte już w kwietniu 1946 r. przez Wydział II Departamentu I MBP¹⁵.

Przed omówieniem tytułowego rozpracowania nieco uwagi warto poświęcić tym strukturom aparatu represji, które realizowały analizowane w artykule działania operacyjne. Departament I MBP zajmował się szeroko pojętym kontrwywiadem, choć w praktyce swej działalności wykonywał również inne zadania, w tym wywiadowcze. Był podzielony na wydziały, które prowadziły bardziej skonkrety-

¹⁰ AIPN, 1572/937, Raport naczelnika Wydziału VI Departamentu I MBP ppłk. Władysława Śliwy o wszczęciu obiektowego rozpracowania pracowników i agentów instytucji wywiadowczych, kontrwywiadowczych i służby bezpieczeństwa krypt. „Targowica”, 18 VI 1949 r., k. 2–24; *ibidem*, Wytyczne naczelnika Wydziału VI Departamentu I MBP ppłk. Władysława Śliwy do obiektowego rozpracowania krypt. „Targowica” dla sekcji VI wydziałów I WUBP, 7 VII 1949 r., k. 25–34; P. Skubisz, „Zdraycy z Targowicy”..., s. 101; K. Bedyński, *Przedwojenni funkcjonariusze Straży Więziennej w Departamencie Więziennictwa Ministerstwa Bezpieczeństwa Publicznego 1944–1954*, „Przegląd Więziennictwa Polskiego” 2013, nr 80, s. 108–116.

¹¹ AIPN, 1572/937, Raport naczelnika Wydziału VI Departamentu I MBP ppłk. Władysława Śliwy o wszczęciu obiektowego rozpracowania pracowników i agentów instytucji wywiadowczych, kontrwywiadowczych i służby bezpieczeństwa krypt. „Targowica”, 18 VI 1949 r., k. 11.

¹² P. Taciak, *Pracownicy i współpracownicy kontrwywiadu...*, s. 447–448.

¹³ R. Leśkiewicz, *Represje wobec funkcjonariuszy kontrwywiadu II RP...*, s. 500.

¹⁴ M. Kasprzycki, *Organ ładu i spokoju w rękach demokracji... Aparat bezpieczeństwa w powiecie nowosądeckim w latach 1945–1975*, Kraków 2020, s. 897–902; Ł. Zaroda, „Represje wobec byłych funkcjonariuszy Policji Państwowej i tzw. policji granatowej...”, s. 41–43.

¹⁵ R. Leśkiewicz, *Represje wobec funkcjonariuszy kontrwywiadu II RP...*, s. 500.

zowane działania. Jego struktura organizacyjna zmieniała się na przestrzeni lat¹⁶, stąd poszczególne zagadnienia powierzano różnym wydziałom. Zilustrować to może przykład wspomnianego wcześniej Wydziału II Departamentu I MBP. Początkowo jednostka o takiej nazwie zajmowała się walką z tzw. reakcyjnym podziemiem, jednak w styczniu 1946 r. włączono ją w skład Departamentu VII MBP, z czasem przemianowanego na Departament III. Tym samym Wydział II Departamentu I, mimo zachowanej nazwy, w chwili wszczęcia RO „Pajak-39” zajmował się już całkowicie innym zagadnieniem – walką z wywiadem brytyjskim¹⁷. Najważniejszy w kontekście niniejszego artykułu będzie funkcjonujący od 1948 r. Wydział VI Departamentu I MBP, którego konkretne działania zostaną opisane w dalszej części pracy. Zajmował się on operacyjnie wywiadem polskich ośrodków emigracyjnych (w tym przedwojennym Oddziałem II SG WP), wywiadem organizacji podziemnych oraz infiltrowaniem środowiska repatriantów¹⁸. W przypadku wojewódzkich urzędów bezpieczeństwa publicznego kontrwywiad i poszukiwanie „wrogów” było w gestii wydziałów I, będących niejako terenowymi odpowiednikami Departamentu I¹⁹.

We wrześniu 1948 r. naczelnik Wydziału I WUBP w Krakowie kpt. Tadeusz Kociołkowski nakazał wszystkim powiatowym urzędom bezpieczeństwa publicznego w woj. krakowskim przystąpić do rozpracowania byłych żołnierzy Oddziału II SG WP. Potrzebę podjęcia wobec nich działań operacyjnych uzasadniał tym, że mogą oni prowadzić działalność wywiadowczą przeciwko Polsce „ludowej”. Rozpracowaniu agenturalnemu zamierzano poddać „na[j]bardziej aktywnych i podejrzanych funkcjonariuszy »dwójki«”, a całą sprawę mieli nadzorować szefowie poszczególnych PUBP²⁰. Choć w piśmie przewodnim wspomnianej sprawie nie nadano żadnej nazwy, to z późniejszej korespondencji wynika, że funkcjonowała ona właśnie pod kryptonimem „Pajak-39”²¹.

Ponad miesiąc później, w październiku 1948 r., Wydział I WUBP poszczególnym PUBP z woj. krakowskiego nakazał ustalić, czy na podległym im terenie znajdują się akta różnego rodzaju organizacji. Wymieniono nie tylko przedwojenny Oddział II SG WP, lecz także tzw. organizacje faszystujące (uważano za nie Obóz Zjednoczenia Narodowego, Związek Strzelecki i Obóz Wielkiej Polski), Policję Państwową oraz tzw. policję granatową²². Choć w dokumencie tym nie podano żadnego kryptonimu,

¹⁶ Z. Nawrocki, *Aparat bezpieczeństwa...*, s. 25–29; P. Pleskot, „*Tarcza partii i narodu*”. *Kontrwywiad Polski Ludowej w latach 1945–1956. Zarys struktur i wybór źródeł*, Warszawa 2010, s. 16–34.

¹⁷ P. Pleskot, „*Tarcza partii i narodu*”..., s. 16–18.

¹⁸ Z. Nawrocki, *Aparat bezpieczeństwa...*, s. 29.

¹⁹ P. Pleskot, „*Tarcza partii i narodu*”..., s. 17.

²⁰ Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej Oddział w Krakowie (dalej: AIPN Kr), 075/78, Pismo naczelnika Wydziału I WUBP w Krakowie kpt. Tadeusza Kociołkowskiego do szefów wszystkich PUBP w woj. krakowskim w sprawie „dwójkarzy”, 7 IX 1948 r., k. 14.

²¹ *Ibidem*, Pismo kierownika Sekcji VI Wydziału I WUBP w Krakowie Juliana Pieniążka do szefa PUBP w Bochni w sprawie obiektu „Pajak-39”, 4 V 1949 r., k. 46.

²² AIPN Kr, 075/144, Pismo WUBP w Krakowie do PUBP w Białej w sprawie ustalenia kartotek, 19 X 1948 r., k. 168.

to można przypuszczać, że zdobyte w ten sposób materiały mogły służyć zarówno sprawie „Pajak-39”, jak i innym rozpracowaniom obiektowym. Wskazywałyby na to zarówno zakres informacji, które PUBP miały pozyskiwać, jak i to, która z jednostek WUBP w Krakowie zlecała to zadanie, czyli właśnie Wydział I, zajmujący się działalnością kontrwywiadowczą²³.

Na początku listopada 1948 r. szef WUBP w Krakowie przesłał do terenowych jednostek UB instrukcję dotyczącą „sanacyjnego aparatu bezpieczeństwa”, w której pisał, że – oprócz Oddziału II SG WP – aparat bezpieczeństwa państwa II RP składał się również z organów cywilnych. Przez te m.in. rozumiano tzw. policję polityczną²⁴ (nazywaną również „defensywą”) oraz wydziały społeczno-polityczne urzędów wojewódzkich i starostw, należało je więc uwzględnić w rozpracowaniu przedwojennych struktur wywiadu i kontrwywiadu. Z tego względu PUBP nakazano sporządzić wykazy przebywających na danym terenie byłych pracowników „sanacyjnego aparatu bezpieczeństwa”, a także pozyskać informacje na temat obsługiwanych przez nich sieci agenturalnych. Wykazy te, poza personaliami poszczególnych osób, miały zawierać informacje o ich działalności, miejscu pracy czy przynależności partyjnej. O wszelkich ustaleniach PUBP musiały informować zajmujący się sprawami społeczno-politycznymi Wydział V WUBP w Krakowie²⁵. Jak nietrudno zauważyć, określony w wytycznych z listopada 1948 r. zakres rozpracowywanych organizacji różnił się od tych, które zostały wymienione we wcześniejszych dokumentach Wydziału I WUBP. W praktyce mogło to oznaczać próbę pewnego ograniczenia bądź uporządkowania pracy operacyjnej w taki sposób, by realizujący daną sprawę pracownicy UB skupili się wyłącznie na rozpracowaniu struktur przedwojennego wywiadu i kontrwywiadu.

Inne wytyczne dotyczące RO „Pajak-39” pozostają nieznane. Wytworzone wskutek jego prowadzenia akta z czasem skomasowano z dokumentami sporządzonymi podczas realizacji sprawy obiektowej „Targowica”. Z tego względu, aby móc wyciągnąć ewentualne wnioski związane z przebiegiem tej sprawy, należałoby przeprowadzić dokładną kwerendę, która umożliwiłaby opisanie realizacji rozpracowania przez poszczególne PUBP w woj. krakowskim. Pojedynczy przykład nie może być uznany za reprezentatywny dla całego kraju, przeprowadzenie zaś badań

²³ W. Frazik, *Struktura organizacyjna Urzędu Bezpieczeństwa w województwie krakowskim w latach 1945–1956 w świetle aktów normatywnych* [w:] *Strażnicy sowieckiego imperium. Urząd Bezpieczeństwa i Służba Bezpieczeństwa w Małopolsce 1945–1990*, red. F. Musiał, M. Wenklar, Kraków 2009, s. 16–17.

²⁴ Określenie „policja polityczna”, którym posługiwano się w powojennych dokumentach, ma charakter potoczny. Piony przedwojennej Policji Państwowej zajmujące się kwestiami społeczno-politycznymi na przestrzeni lat zmieniały swoje nazwy. Były to m.in. Inspektorat Defensywy Politycznej, Wydział IV D Komendy Głównej PP, Służba Informacyjna, Policja Polityczna (Wydział V Komendy Głównej PP) oraz Służba Śledcza (Wydział IV Komendy Głównej PP). Zob. M. Mączyński, *Policja Państwowa w II Rzeczypospolitej. Organizacyjno-prawne podstawy funkcjonowania*, Kraków 1997, s. 56–77.

²⁵ AIPN Kr, 075/78, Instrukcja szefa WUBP w Krakowie płk. Teodora Dudy w sprawie „sanacyjnego aparatu bezpieczeństwa”, 3 XI 1948 r., k. 15; W. Frazik, *Struktura organizacyjna Urzędu Bezpieczeństwa w województwie krakowskim...*, s. 22–23.

w przypadku analogicznych spraw z pozostałych województw wydaje się konieczne, aby móc wyciągnąć ogólne wnioski i na ich podstawie dokonać próby syntezy. Warto natomiast wspomnieć, że ogólne rezultaty spraw prowadzonych przez poszczególne WUBP przeciwko byłym pracownikom Oddziału II SG WP zostały pokrótce opisane w sporządzonym przez naczelnika Wydziału VI Departamentu I MBP ppłk. Władysława Śliwy raporcie o wszczęciu RO „Targowica”. Poszczególne jednostki UB rozpoznające struktury Oddziału II SG WP zdołały m.in. częściowo odtworzyć jego dzieje oraz ogólną strukturę organizacyjną²⁶. Działania te – jakkolwiek miały swoje znaczenie – zdaniem ppłk. Śliwy zostały błędnie potraktowane jako główny cel prowadzonego rozpracowania. W rzeczywistości miały one być jedynie środkiem pomocniczym w drodze do osiągnięcia rzeczywistego celu, jakim było ustalenie personaliów byłych żołnierzy Oddziału II SG WP i ich współpracowników, a następnie osadzenie w ich środowisku sieci agenturalnej²⁷. Poszczególnym WUBP udało się wprawdzie pozyskać informatorów związanych w jakiś sposób z przedwojennym Oddziałem II SG WP (w czerwcu 1949 r. było to 105 osób), niemniej – w ocenie ppłk. Śliwy – werbunki te uchodziły w większości za przypadkowe. Miało to wynikać z braku odpowiednich wytycznych opracowanych przez MBP oraz niewłaściwego, lecz już utrwalonego schematu pozyskiwania informatorów. Po wytypowaniu kandydata na werbunek WUBP poddawały go jedynie kilkudniowej obserwacji (której zresztą nie prowadzono w każdym z przypadków), nie zapoznawszy się wcześniej np. z aktami personalnymi figuranta z jego miejsca pracy. Następnie kandydatów zatrzymywano i doprowadzano do siedziby UB, gdzie – jeśli podczas rozmowy napomknęli cokolwiek na temat swojej służby w Oddziale II SG WP – proponowano im rozpoczęcie współpracy. Zdaniem Śliwy miało to oznaczać, że w mniemaniu pracowników WUBP samo podanie przez zatrzymaną osobę jakiegokolwiek informacji o Oddziale II SG WP było odbierane jako przejaw „lojalności” wobec Urzędu Bezpieczeństwa. Nie lepiej było również w przypadku werbunków dokonanych przez Wydział VI Departamentu I MBP, który miał do dyspozycji w sprawie 4 informatorów (spośród wymienionych wcześniej 105). W trzech spośród opisanych w raporcie przypadkach informatorzy mieli być niechętni do współpracy, a wykorzystanie ich w działaniach operacyjnych było niemal niemożliwe²⁸.

²⁶ Na marginesie warto wspomnieć, że przestudiowanie przedwojennych dokumentów oraz wspomniane odtworzenie struktury organizacyjnej poszczególnych formacji pozwoliło pracownikom UB opracować konспекty opisujące dzieje i sposoby działania przedwojennych służb specjalnych. Zob. A. Nogaj, *Represje władz PRL wobec byłych funkcjonariuszy służb specjalnych II RP...*, s. 322.

²⁷ AIPN, 1572/937, Raport naczelnika Wydziału VI Departamentu I MBP ppłk. Władysława Śliwy o wszczęciu obiektoowego rozpracowania pracowników i agentów instytucji wywiadowczych, kontrwywiadowczych i służby bezpieczeństwa krypt. „Targowica”, 18 VI 1949 r., k. 11.

²⁸ *Ibidem*, k. 8–11.

Geneza i przyczyny wszczęcia RO „Targowica”

Swoistą odpowiedzią na niedostateczne rozpracowanie przedstawicieli byłego aparatu bezpieczeństwa państwa II RP miała być sprawa obiektowa krypt. „Targowica”, wszczęta 18 czerwca 1949 r. przez naczelnika Wydziału VI Departamentu I MBP Władysława Śliwę. Rozpracowaniem tym, skoordynowanym na poziomie krajowym, objęto pracowników i agentów byłych instytucji wywiadowczych, kontrwywiadowczych oraz tzw. służb bezpieczeństwa, za które w UB uważano:

- Oddział II Sztabu Głównego Wojska Polskiego wraz z podległymi mu jednostkami terenowymi i placówkami zagranicznymi,
- oddziały II i VI Sztabu Naczelnego Wodza,
- szefostwo wywiadu wraz z korpusem oficerskim i podoficerskim Korpusu Ochrony Pogranicza,
- tzw. referaty bezpieczeństwa (społeczno-polityczne) urzędów wojewódzkich i starostw,
- Policję Państwową,
- korpus oficerski Straży Granicznej,
- Polską Agencję Informacji Handlowej²⁹.

Choć w wytworzonych przez MBP dokumentach wyraźnie podkreślano nadrzędną rolę Oddziału II SG WP nad pozostałymi formacjami³⁰, to zaznaczano, że wszystkie wymienione instytucje razem tworzyły jeden aparat wywiadu i kontrwywiadu II RP. Osoby pracujące w poddanych rozpracowaniu formacjach określano jako całkowicie oddane sanacji, a co za tym idzie – uważano, że nie mogą być one obojętne na przemiany, które zaszły w kraju po II wojnie światowej. Z tego właśnie względu tzw. bezpieka zakładała ich rzekomo wrogie nastawienie do nowego komunistycznego ustroju oraz dostrzegała w nich potencjalne zagrożenie dla bezpieczeństwa państwa, co stanowiło uzasadnienie dla ich rozpracowania³¹.

²⁹ *Ibidem*, Raport naczelnika Wydziału VI Departamentu I MBP ppłk. Władysława Śliwy o wszczęciu obiektowego rozpracowania pracowników i agentów instytucji wywiadowczych, kontrwywiadowczych i służby bezpieczeństwa krypt. „Targowica”, 18 VI 1949 r., k. 2–24; *ibidem*, Wytyczne naczelnika Wydziału VI Departamentu I MBP ppłk. Władysława Śliwy do obiektowego rozpracowania krypt. „Targowica” dla sekcji VI wydziałów I WUBP, 7 VII 1949 r., k. 25–34.

³⁰ Choć Oddział II SG WP odgrywał bardzo istotną rolę w obszarze wywiadu i kontrwywiadu, to pozostałe spośród rozpracowywanych instytucji również podejmowały działania w tym zakresie. Świadczyć może o tym m.in. fakt, że Policja Państwowa w pewnym momencie stała się nawet głównym podmiotem w zakresie zwalczania tzw. przestępczości politycznej. Momentami dochodziło też do sporów kompetencyjnych między wojskowymi a cywilnymi organami aparatu bezpieczeństwa II RP. Zob. A. Misiuk, *Społeczno-polityczne uwarunkowania tworzenia systemu bezpieczeństwa wewnętrznego II RP w latach 1918–1922* [w:] *Wywiad i kontrwywiad a bezpieczeństwo Polski odrodzonej po 1918 roku*, red. H. Cwiąg, M. Siewier, Warszawa 2019, s. 49–52; B. Mąciór-Majka, *Spory kompetencyjne między władzą wojskową a cywilną w działalności kontrwywiadowczej II RP* [w:] *Kontrwywiad II RP (1914) 1918–1945 (1948)*, t. 1, red. Z. Nawrocki, Warszawa 2013, s. 185–193.

³¹ AIPN Kr, 075/14, t. 4, Wytyczne kierownika Sekcji VI Wydziału I WUBP w Krakowie Juliana Pieniążka do obiektowego rozpracowania aparatu bezpieczeństwa i wywiadu krypt. „Targowica” dla referatów I PUBP

Warto jednak głębiej zastanowić się nad przyczynami i genezą wszczęcia sprawy „Targowica”. Jak już wspomniano we wstępie, mogło to być motywowane chęcią rozliczeń za krzywdy, których przed wojną komuniści mieli doświadczyć ze strony pracowników służb II RP. W źródłach oczywiście nie znajdziemy wzmianek bezpośrednio mówiących o potrzebie odwetu bądź zemsty, jednak wyraźnie świadczą o tym ówczesne uwarunkowania prawne oraz kreowany za pomocą propagandy wizerunek funkcjonariuszy przedwojennych służb³². Wdrażane w powojennej Polsce rozwiązania prawne z jednej strony określały sankcje za poszczególne „przestępstwa”, których oskarżani mogli się dopuścić, z drugiej zaś stanowiły formalne oparcie dla działań aparatu represji³³. Próba ustanowienia odpowiednich przepisów wymagała właściwego – zwłaszcza na gruncie propagandy – uzasadnienia. W odniesieniu do pracowników przedwojennego aparatu państwowego komuniści posłużyli się postulatem potrzeby ukarania osób odpowiedzialnych za klęskę II RP we wrześniu 1939 r., czego po części domagało się społeczeństwo³⁴. Z tego względu już 22 stycznia 1946 r. Rada Ministrów przyjęła dekret z mocą ustawy o odpowiedzialności za klęskę wrześniową i faszyzację życia państwowego³⁵, zwany dekretem o faszyzacji lub dekretem styczniowym. Był to akt prawny umożliwiający karanie za poszczególne czyny sprzed 1 września 1939 r. Jedynym ograniczeniem jego retroaktywności był dwudziestopięcioletni okres przedawnienia ścigania, co oznacza, że dekret penalizował przewinienia dokonane po 22 stycznia 1921 r.³⁶ Jego zapisy miały charakter ogólny i nie tworzyły zamkniętego katalogu przestępstw³⁷, co w prakty-

woj. krakowskiego, 30 IX 1949 r., k. 645; AIPN, 1572/937, Wytyczne naczelnika Wydziału VI Departamentu I MBP ppłk. Władysława Śliwy do obiektowego rozpracowania krypt. „Targowica” dla sekcji VI wydziałów I WUBP, 7 VII 1949 r., k. 25.

³² Ł. Zaroda, „Represje wobec byłych funkcjonariuszy Policji Państwowej i tzw. policji granatowej...”, s. 134.

³³ T. Majer, *Podstawy prawne działań represyjnych wobec przedstawicieli aparatu państwowego II Rzeczypospolitej w Polsce po II Wojnie Światowej*, „Studia Prawnoustrojowe” 2019, nr 44, s. 259–260.

³⁴ D. Zdrójkowski, *Geneza dekretu o odpowiedzialności za klęskę wrześniową i faszyzację życia państwowego*, „Studia Prawnicze i Administracyjne” 2019, nr 28, s. 49–56.

³⁵ Dekret Rady Ministrów z dnia 22 stycznia 1946 r. o odpowiedzialności za klęskę wrześniową i faszyzację życia państwowego, DzU 1946, nr 5, poz. 46.

³⁶ P. Kładoczny, *Prawo jako narzędzie represji w Polsce Ludowej (1944–1956). Prawna analiza kategorii przestępstw przeciwko państwu*, Warszawa 2004, s. 186–187.

³⁷ Dekret umożliwiał karanie każdego, kto: „art. 1. [...] idąc na rękę ruchowi faszystowskiemu lub narodowo-socjalistycznemu, publicznie albo w związku z wykonywaniem urzędu [...] działał na szkodę Narodu lub Państwa Polskiego przez: a) umniejszenie lub osłabienie siły polskiej zbrojnej lub sprzymierzonej, b) osłabienie ducha obronnego społeczeństwa [...]”; art. 2. 1. [...] sprawując naczelne funkcje kierownicze w zakresie [...] przygotowania i przeprowadzenia jego [tj. Państwa Polskiego – Ł.Z.] obrony, przez zaniedbanie lub nienależyte wykonanie powierzonych mu obowiązków przyniósł korzyść faszyzmowi lub narodowemu socjalizmowi [...]”; art. 3. [...] idąc na rękę ruchowi faszystowskiemu lub narodowo-socjalistycznemu, działał w zakresie rozstrzygania w sprawach publicznych na szkodę Narodu lub Państwa Polskiego [...]”; art. 4. [...] rozpowszechniał albo sporządzał, przechowywał lub przewoził w celu rozpowszechniania pisma, druki lub wizerunki nawołujące do przestępstw przewidzianych w art. 1 lub 3 [tj. cytowane kolejno pod nr. 1 i 3 – Ł.Z.] lub zawierające pochwałę tych przestępstw [...]”; art. 5. 1. [...] brał udział w dręczeniu osoby przebywającej lub osadzonej w miejscu odosobnienia, obozie, areszcie lub zakładzie karnym z powodu jej działalności politycznej lub społecznej [...]. 2. przyczynił się do przestępstwa przewidzianego w ust. 1 [art. 5] lub spowodował je” (DzU 1946, nr 5, poz. 46).

ce umożliwiało skazanie niemal każdej osoby, która w II RP rozpracowywała ruch komunistyczny, nawet jeśli czyniła to wówczas w pełni legalnie. Przepisy te zatem jak najbardziej odnosiły się także do pracowników i funkcjonariuszy przedwojennych służb mundurowych. Co więcej, dekret dawał dużą swobodę pod względem doboru sankcji, począwszy od bliżej nieokreślonej „kary więzienia”, a skończywszy na karze śmierci³⁸.

Poza rozwiązaniami prawnymi, które dostosowywano do ówczesnej rzeczywistości, równie istotne były działania propagandowe mające ukazać pracowników służb specjalnych II RP jako wrogów powojennego państwa. W kontekście niniejszego artykułu na uwagę zasługują przede wszystkim te elementy propagandy, których twórcami i odbiorcami byli sami pracownicy komunistycznego aparatu represji. Jako przykład można wspomnieć choćby opublikowaną przez Główny Zarząd Informacji Wojska Polskiego (GZI WP) w maju 1948 r. (a zatem niecały rok przed wszczęciem RO „Targowica”) broszurę *Obóz reakcji polskiej w latach 1939–1945*³⁹. Było to opracowanie przeznaczone do użytku wewnętrznego dla funkcjonariuszy zarówno wojskowych, jak i cywilnych organów komunistycznego aparatu bezpieczeństwa. Choć zasadniczo broszura ta stanowiła swoisty podręcznik do walki z powojennym podziemiem niepodległościowym, to także podpowiadała, kogo należy uważać za potencjalnych wrogów Polski „ludowej”. W opracowaniu przedstawiono bowiem poszczególne środowiska zarówno z czasów II wojny światowej, jak i okresu przedwojennego – w tym Oddział II SG WP – jako skupiska zdrajców i kolaborantów⁴⁰. Komisję redakcyjną broszury stanowili wysoko postawieni działacze komunistyczni, m.in. dyrektor Departamentu V Ministerstwa Bezpieczeństwa Publicznego Julia Brystygierowa. Protokoły prac komisji świadczą o tym, że opracowanie pisano pod przyjęte odgórnie tezy, a samą broszurę początkowo nazywano „Czarną księgą reakcji polskiej – współczesnej Targowicy”⁴¹. Posłużono się zatem pejoratywnym określeniem zdrady narodowej. Określenie to – jak słusznie zauważa Paweł Skubisz, odnosząc się do kryptonimu samego rozpracowania – jest o tyle paradoksalne, że „targowiczenie” dopuścili się zdrady, jawnie współpracując z carską Rosją. W tym przypadku bliżej do Targowicy było zatem komunistom i pracownikom aparatu represji niż funkcjonariuszom służb II RP⁴². Sama broszura była opracowaniem, które oklauzuluowano jako tajne, a jej nakład wynosił 3 tys. egzemplarzy⁴³. Choć nie sposób określić, czy pracownicy UB rzeczywiście zapoznawali się z jej treścią, to w raporcie o wszczęciu RO „Targowica” widać wyraźne podo-

³⁸ Ł. Zaroda, „Represje wobec byłych funkcjonariuszy Policji Państwowej i tzw. policji granatowej...”, s. 137–139.

³⁹ *Obóz reakcji polskiej w latach 1939–1945*, Warszawa 1948.

⁴⁰ D. Zagził, *Młot na „reakcję”*, „Pamięć.pl” 2015, nr 9 (42), s. 42–44.

⁴¹ *Ibidem*, s. 43; AIPN, 1572/845, Plan „Czarnej księgi reakcji polskiej – współczesnej Targowicy”, b.d., k. 1–3; *ibidem*, Protokół zebrania komisji redakcyjnej książki „Czarna księga reakcji polskiej”, b.d., k. 4–8.

⁴² P. Skubisz, *W konfrontacji z funkcjonariuszami...*, s. 316.

⁴³ *Obóz reakcji polskiej...*

bieństwa, np. pod względem opisu Oddziału II SG WP. Na szczególne zainteresowanie UB żołnierzami Oddziału II SG WP wpłynęło przede wszystkim to, że przed wojną prowadzili oni walkę przeciwko Związkowi Sowieckiemu. Konsekwencją tej walki miało być rozbijanie i opanowywanie lewicowych ruchów robotniczych oraz innych ugrupowań politycznych⁴⁴. W dokumentach opracowanych przez Wydział VI Departamentu I MBP twierdzono wręcz, że po maju 1926 r. Oddział II SG WP stał się najważniejszym czynnikiem kreującym życie polityczne w kraju⁴⁵. Nie przeszkadzało to jednak postrzegać go jako jednostkę rzekomo kierowaną jednocześnie przez brytyjski Intelligence Service oraz wywiad niemiecki⁴⁶.

W dokumentach wytworzonych przez MBP zwracano również uwagę na wojenne losy funkcjonariuszy Oddziału II SG WP, których kierownictwo – ewakuowane w 1939 r. – miało zdaniem UB nadzorować dalszą działalność wywiadowczą swych pracowników pozostałych w okupowanym kraju. W raporcie o wszczęciu RO „Targowica” ppłk Śliwa pisał, że żołnierze Oddziału II SG WP mieli prowadzić wywiad przeciwko Związkowi Sowieckiemu i III Rzeszy, zdecydowanie większy nacisk kładąc właśnie na kierunek wschodni. Działania Oddziału II SG WP skierowane przeciwko III Rzeszy miały mieć jedynie fasadowy charakter⁴⁷, wpisujący się w „teorię dwóch wrogów”⁴⁸. Tego rodzaju wypowiedzi z obszaru komunistycznej propagandy zdają się wyraźnie korespondować ze stwierdzeniem zawartym w *Obozie reakcji polskiej*, gdzie napisano: „prawie każdy schwytany dzisiaj szpieg, dywersant czy sabotażysta ma za sobą znaczny wkład w dzieło zbrodniczej walki z polskim ruchem demokratycznym w czasie wojny”⁴⁹. Kierownik Wydziału VI

⁴⁴ W rzeczywistości w zainteresowaniu służb specjalnych II RP pozostawały również szeroko rozumiane środowiska prawicowe, zajmowała się nimi choćby tzw. policja polityczna. Zob. M. Mączyński, *Policja Państwowa w II Rzeczypospolitej...*, s. 258–259.

⁴⁵ Warto podkreślić, że choć w II RP niektórzy spośród polityków pracowali w wywiadzie bądź kontrwywiadzie (np. Walery Sławek), swoje kariery polityczne rozwijali już poza strukturami służb.

⁴⁶ AIPN, 1572/937, Raport naczelnika Wydziału VI Departamentu I MBP ppłk. Władysława Śliwy o wszczęciu obiektowego rozpracowania pracowników i agentów instytucji wywiadowczych, kontrwywiadowczych i służby bezpieczeństwa krypt. „Targowica”, 18 VI 1949 r., k. 3; AIPN Kr, 075/14, t. 4, Wytyczne kierownika Sekcji VI Wydziału I WUBP w Krakowie Juliana Pieniążka do obiektowego rozpracowania aparatu bezpieczeństwa i wywiadu krypt. „Targowica” dla referatów I PUBP woj. krakowskiego, 30 IX 1949 r., k. 639.

⁴⁷ Tego rodzaju stwierdzenie, sformułowane przez pracowników UB, jest dalekie od rzeczywistości. Zarówno przedwojenne służby specjalne, jak i struktury wywiadu i kontrwywiadu funkcjonujące podczas wojny wykazywały duże zaangażowanie w rozpoznawanie i zwalczanie zagrożenia ze strony niemieckiej. Zob. np. *Wywiad i kontrwywiad Armii Krajowej*, red. W. Bułhak, Warszawa 2008; P. Kołakowski, *Zwalczanie szpiegostwa niemieckiego i sowieckiego przez polski kontrwywiad pod koniec lat 20. XX w.* [w:] *Kontrwywiad II RP (1914) 1918–1945 (1948)...*, t. 2, s. 109–118; H. Cwiąg, *Służby specjalne II Rzeczypospolitej wobec przygotowań niemieckich do wojny z Polską. Zarys problematyki* [w:] *ibidem*, s. 279–289; G. Jasiński, *Bezpieczeństwo pracy konspiracyjnej Związku Walki Zbrojnej – Armii Krajowej w latach 1939–1945*, „Studia Bezpieczeństwa Narodowego” 2018, R. 8, nr 13, s. 69–86.

⁴⁸ AIPN, 1572/937, Raport naczelnika Wydziału VI Departamentu I MBP ppłk. Władysława Śliwy o wszczęciu obiektowego rozpracowania pracowników i agentów instytucji wywiadowczych, kontrwywiadowczych i służby bezpieczeństwa krypt. „Targowica”, 18 VI 1949 r., k. 4.

⁴⁹ *Oboz reakcji polskiej...*, b.p.

Departamentu I MBP twierdził jednak, co zdaje się najważniejsze w kontekście niniejszego artykułu, że emigracyjny ośrodek polskiego wywiadu nie przerwał swojej działalności po zakończeniu wojny, co miało stanowić uzasadnienie konieczności jego rozpracowania⁵⁰.

Choć nie wynika to wprost z dokumentów związanych z wszczęciem RO „Targowica”, można się zastanawiać, czy potencjalne „zwalczanie” byłych przedstawicieli aparatu bezpieczeństwa państwa nie stanowiło próby zdobycia materiałów, które mogłyby w jakiś sposób skompromitować poszczególnych działaczy partyjnych. Wówczas mogłyby się one stać narzędziem w wewnętrznych walkach, które powojenni komuniści prowadzili między sobą. Wspomnieć tu można tzw. sprawę Lechowicza. W 1947 r. do Głównego Zarządu Informacji trafiły przekazane przez Sowietów materiały archiwalne po przedwojennym Ministerstwie Spraw Wojskowych, w tym dokumenty wytworzone w Oddziale II SG WP. Na początku 1948 r., podczas opracowywania dokumentów, pracownik Biura Studiów GZI odnalazł paczkę z materiałami dotyczącymi Włodzimierza Lechowicza, będącego wówczas ministrem aprowizacji. Przed wojną Lechowicz pracował w Samodzielnym Referacie Informacyjnym przy Dowództwie Okręgu I w Warszawie, realizując działania zlecone przez Oddział II SG WP. Był on jednak *de facto* współpracownikiem sowieckiego wywiadu, ulokowanym w strukturach Oddziału II SG WP. Po wojnie – wbrew faktom – został oskarżony o przeniknięcie w struktury komunistyczne jako pracownik polskiego kontrwywiadu. Co więcej, tzw. sprawa Lechowicza nie ograniczała się wyłącznie do niego, wskutek niej aresztowano też wielu innych działaczy komunistycznych⁵¹. Kazus ten nie tylko ilustruje wspomniane walki wewnętrzne między komunistami, lecz także świadczy o tym, jak duże znaczenie miały oskarżenia o potencjalną współpracę poszczególnych osób ze służbami specjalnymi II RP.

Bez względu na rzeczywistą przyczynę przystąpienia do realizacji RO „Targowica” można przypuszczać, że część zarzutów stawianych Oddziałowi II SG WP odnosiła się też do pozostałych formacji, które poddano rozpracowaniu. Należy bowiem pamiętać, że realizując swoje działania, zwłaszcza kontrwywiadowcze, Oddział II SG WP ściśle współpracował z innymi organami, które wchodziły w skład przedwojennego aparatu bezpieczeństwa państwa⁵². Tezę tę po części potwierdzają poszczególne instrukcje do RO „Targowica” czy też wytyczne opracowane przez kierownika Sekcji VI Wydziału I WUBP w Krakowie Juliana Pieniążka dla PUBP

⁵⁰ AIPN, 1572/937, Raport naczelnika Wydziału VI Departamentu I MBP ppłk. Władysława Śliwy o wszczęciu obiektowego rozpracowania pracowników i agentów instytucji wywiadowczych, kontrwywiadowczych i służby bezpieczeństwa krypt. „Targowica”, 18 VI 1949 r., k. 2–4, 8.

⁵¹ Więcej na temat sprawy Lechowicza zob. R. Spałek, *Komuniści przeciwko komunistom. Poszukiwanie wroga wewnętrznego w kierownictwie partii komunistycznej w Polsce w latach 1948–1956*, Warszawa 2014, s. 53–214.

⁵² S. Pilarski, *Rozpracowanie na terenie Łodzi środowiska osób związanych z Oddziałem II Sztabu Generalnego Wojska Polskiego [w:] „Politycznie obcy!”*..., s. 12.

w woj. krakowskim. W części dotyczącej przedwojennej Policji Państwowej w dużej mierze skupił się on na kwestii współpracy tzw. policji politycznej z Oddziałem II SG WP i nakazał traktować byłych funkcjonariuszy policji identycznie jak żołnierzy tej formacji⁵³.

Ogólne czynności operacyjne podejmowane w ramach RO „Targowica”

Realizacja sprawy obiektowej „Targowica” miała przebiegać wg opracowanych przez naczelnika Wydziału VI Departamentu I MBP Władysława Śliwę wytycznych, datowanych na 7 lipca 1949 r. Co istotne, zostały one – wraz z instrukcjami pracy kontrwywiadowczej – omówione 1 i 2 września podczas odprawy kierowników sekcji VI wydziałów I WUBP, w której oprócz ppłk. Śliwy uczestniczył również zastępca dyrektora Departamentu I MBP Józef Czaplicki⁵⁴. Przebieg czynności operacyjnych prowadzonych w ramach RO „Targowica” miał się opierać na ogólnych zasadach prowadzenia spraw obiektowych, powinnością poszczególnych jednostek UB było jednak uwzględnienie specyfiki „obektu”, czyli środowiska byłych służb specjalnych II RP oraz ich doświadczenia w prowadzeniu działań wywiadowczych i kontrwywiadowczych⁵⁵. Głównym celem, który planowano osiągnąć, realizując RO „Targowica”, było ustalenie przebywających w kraju przedstawicieli rozpracowywanych środowisk, a następnie inwigilowanie ich przy wykorzystaniu sieci agenturalnej. Z tego względu WUBP miały ustalić, które spośród instytucji będących w zainteresowaniu UB działały przed wojną na podległym im terenie. Kolejnym krokiem było odtworzenie ich struktury organizacyjnej. Drogą do osiągnięcia tego celu było nie tylko odtworzenie historii poszczególnych rozpracowywanych struktur, lecz także prowadzenie rozmów operacyjnych z ich byłymi pracownikami lub przesłuchiwanie ich, wymiana informacji z innymi WUBP za pośrednictwem Wydziału VI Departamentu I MBP czy też studiowanie przedwojennych publikacji poświęconych poszczególnym organom aparatu bezpieczeństwa II RP. Najważniejsze były personalia byłych pracowników i współpracowników rozpracowywanych instytucji. O wszystkich rozpoznanych osobach Sekcja VI Wydziału I każdego WUBP miała informować

⁵³ AIPN Kr, 075/14, t. 4, Wytyczne kierownika Sekcji VI Wydziału I WUBP w Krakowie Juliana Pieniążka do obiektowego rozpracowania aparatu bezpieczeństwa i wywiadu krypt. „Targowica” dla referatów I PUBP woj. krakowskiego, 30 IX 1949 r., k. 643–646; Ł. Zaroda, „Represje wobec byłych funkcjonariuszy Policji Państwowej i tzw. policji granatowej...”, s. 45–46.

⁵⁴ AIPN, 1572/937, Wytyczne naczelnika Wydziału VI Departamentu I MBP ppłk. Władysława Śliwy do obiektowego rozpracowania krypt. „Targowica” dla sekcji VI wydziałów I WUBP, 7 VII 1949 r., k. 25–34; *ibidem*, Uwagi uzupełniające do wytycznych RO „Targowica” opracowane przez naczelnika Wydziału VI Departamentu I MBP ppłk. Władysława Śliwę, b.d., k. 35–37; AIPN, 00231/55, t. 1, Protokół dyskusji na odprawie kierowników sekcji VI wydziałów I WUBP w dniach 1–2 IX 1949 r., b.d., k. 188–224.

⁵⁵ AIPN, 1572/937, Wytyczne naczelnika Wydziału VI Departamentu I MBP ppłk. Władysława Śliwy do obiektowego rozpracowania krypt. „Targowica” dla sekcji VI wydziałów I WUBP, 7 VII 1949 r., k. 25–26.

również wydziały IV oraz V⁵⁶, które zajmowały się kolejno kwestiami ekonomicznymi oraz społeczno-politycznymi⁵⁷.

Praca z agenturą

Kolejnym – po zdobyciu danych poszczególnych osób – zadaniem było utworzenie przez WUBP sieci agenturalnej, mogącej skutecznie infiltrować rozpracowywane środowiska. Wymagało to zwerbowania odpowiedniej agentury, co wiązało się z wytypowaniem właściwych kandydatów na werbunek – osób, które ze względu na swoją pozycję lub osobiste predyspozycje mogły mieć możliwość realizowania wyznaczonych im zadań operacyjnych. Kandydatów należało rozpracowywać, aby – dzięki zdobyciu informacji na ich temat – zyskać pewność, że okażą się odpowiednimi i lojalnymi współpracownikami. Następnie zamierzano doprowadzić ich do sytuacji (w wytycznych potocznie nazwanej „ujajeniem”), w której współpracę z UB będą postrzegać jako jedyne i upragnione wyjście⁵⁸. Jedną z metod werbunku informatorów, zwłaszcza związanych z Oddziałem II SG WP, miało być utrudnianie życia. Zastępca dyrektora Czaplicki mówił o tym w następujący sposób: „[...] on powinien błagać nas na kolanach o werbunek. Trzeba go pozbawić jednej pracy, drugiej i przyprowadzić go do tego, aby sobie chciał życie odebrać i wtedy dopiero werbować”⁵⁹. Werbunek informatorów przez WUBP miał dostarczyć – poza informacjami niezbędnymi podczas bieżącej pracy operacyjnej – danych na temat okoliczności podjęcia służby w rozpracowywanej instytucji, charakteru i metod pracy, sieci agenturalnej podlegającej informatorowi przed wojną, innych pracowników danej jednostki czy też losów figuranta podczas II wojny światowej. W wytycznych do RO „Targowica” w szczególnie sposób podkreślano, że werbunek funkcjonariuszy Oddziału II SG WP mógł nastąpić jedynie za zgodą wydaną przez Wydział VI Departamentu I MBP⁶⁰. Choć podobnych zastrzeżeń nie zgłoszono odnośnie do przedstawicieli innych formacji, to w praktyce zdarzały się przypadki kierowania do MBP planów werbunku do zatwierdzenia⁶¹.

Jak wspomniano we wcześniejszej części artykułu, przystępując do RO „Targowica”, wojewódzkie UB miały w całym kraju nieliczną sieć agenturalną, zwerbowaną spośród byłych funkcjonariuszy i współpracowników przedwojennych służb. Pozyskanie informatora samo w sobie nie było jeszcze sukcesem – dużo ważniejsze

⁵⁶ *Ibidem*, k. 25–27.

⁵⁷ W. Frazik, *Struktura organizacyjna Urzędu Bezpieczeństwa w województwie krakowskim...*, s. 18–24.

⁵⁸ AIPN, 1572/937, Wytyczne naczelnika Wydziału VI Departamentu I MBP ppłk. Władysława Śliwy do obiektowego rozpracowania krypt. „Targowica” dla sekcji VI wydziałów I WUBP, 7 VII 1949 r., k. 26–29; Ł. Zaroda, „Represje wobec byłych funkcjonariuszy Policji Państwowej i tzw. policji granatowej...”, s. 48.

⁵⁹ AIPN, 00231/55, t. 1, Protokół dyskusji na odprawie kierowników sekcji VI wydziałów I WUBP w dniach 1–2 IX 1949 r., b.d., k. 222.

⁶⁰ AIPN, 1572/937, Wytyczne naczelnika Wydziału VI Departamentu I MBP ppłk. Władysława Śliwy do obiektowego rozpracowania krypt. „Targowica” dla sekcji VI wydziałów I WUBP, 7 VII 1949 r., k. 28.

⁶¹ Ł. Zaroda, „Represje wobec byłych funkcjonariuszy Policji Państwowej i tzw. policji granatowej...”, s. 48.

były efekty współpracy z poszczególnymi osobami. Ich doniesienia miały jednak dla UB różną wartość, w zależności od możliwości wykorzystania poszczególnych informacji w pracy operacyjnej. Z tego powodu w raporcie o wszczęciu RO „Targowica” w lakoniczny sposób opisano przypadki kilku informatorów, ukazujące ich odmienne podejście do współpracy⁶².

Kwalifikowanie figurantów do aktywnego rozpracowania

Oprócz agentury informacji na temat aparatu bezpieczeństwa państwa II RP mogli dostarczyć ci jego przedstawiciele, którzy zostali zatrzymani w celu przesłuchania. W tej sytuacji pracownicy UB powinni byli korzystać z odpowiednich instrukcji dotyczących przesłuchania poszczególnych osób. Przykładem takiego dokumentu może być tzw. pytajnik wykorzystywany przy przesłuchiowaniu byłych pracowników Oddziału II SG WP⁶³ czy też instrukcja przesłuchiowania byłych policjantów, opracowana w 1950 r. przez dyrektora Departamentu V MBP Julię Brystygierową⁶⁴. Oczywiście niemożliwe było przesłuchanie czy dokładne inwigilowanie wszystkich rozpoznanych przez aparat represji figurantów sprawy „Targowica”. Z tego względu w opracowanych wytycznych ppłk Władysław Śliwa określił kategorie osób, które należało poddać aktywnemu rozpracowaniu. Należeli do nich:

- przedstawiciele aparatu kierowniczego poszczególnych struktur aparatu bezpieczeństwa państwa II RP,
- osoby prowadzące przed wojną sieć agenturalną,
- osoby bezpośrednio zajmujące się wywiadem i kontrwywiadem,
- osoby, które wojnę spędziły na emigracji i pośrednio lub bezpośrednio związały się z obcymi ośrodkami wywiadowczymi,
- osoby, które okupację spędziły w kraju, angażując się w działalność wywiadowczą organizacji podległych rządowi RP na uchodźstwie,
- figuranci, którzy ze względu na swoją pozycję społeczną lub zajmowane stanowisko mogli pozostawać w zainteresowaniu zagranicznych ośrodków wywiadowczych.

Rozpracowaniem poszczególnych figurantów miały się zajmować sekcje VI wydziałów I WUBP, wykorzystując przy tym nie tylko własną sieć agenturalną, lecz także tę będącą w dyspozycji wspomnianych wcześniej wydziałów IV i V⁶⁵.

⁶² AIPN, 1572/937, Raport naczelnika Wydziału VI Departamentu I MBP ppłk. Władysława Śliwy o wszczęciu obiektowego rozpracowania pracowników i agentów instytucji wywiadowczych, kontrwywiadowczych i służby bezpieczeństwa krypt. „Targowica”, 18 VI 1949 r., k. 8–11.

⁶³ AIPN Kr, 075/116, Odpis tzw. pytajnika do przesłuchiowania pracowników byłego Oddziału II Sztabu Głównego Wojska Polskiego, opracowanego przez Sekcję I Wydziału VI Departamentu I MBP, 26 VIII 1949 r., k. 43–48.

⁶⁴ AIPN, 1572/1478, Instrukcja nr 02/50 dyrektora Departamentu V MBP Julii Brystygierowej w sprawie rozpracowania i przesłuchiowania byłych pracowników sanacyjnego aparatu policyjnego, 14 VI 1950 r., k. 4–8.

⁶⁵ AIPN, 1572/937, Wytyczne naczelnika Wydziału VI Departamentu I MBP ppłk. Władysława Śliwy do obiektowego rozpracowania krypt. „Targowica” dla sekcji VI wydziałów I WUBP, 7 VII 1949 r., k. 28–31.

Nieco odmienne wytyczne przyjęto do rozpracowania byłych policjantów. Najwięcej uwagi UB miał poświęcić pracownikom byłych komend wojewódzkich⁶⁶, a zwłaszcza funkcjonariuszom tzw. policji politycznej. W wytycznych pisano, że traktować ich należy „identycznie jak »dwójkarzy«”, kwalifikując wszystkich jako osobnych figurantów prowadzonej sprawy obiektowej. W przypadku pozostałych policjantów – z wyłączeniem kadry kierowniczej – zamierzano skupić się jedynie na całokształcie ich środowiska. Opierać się przy tym należało na wytycznych przyjętych dla rozpracowywania środowiska repatriacyjnego (w tym przypadku rozumianego jako osoby powracające do kraju z Zachodu)⁶⁷. Niemniej ograniczenia te nie zawsze były uwzględniane, czego przykładem może być sposób rozpracowywania w ramach RO „Targowica” byłych policjantów z woj. krakowskiego. Wśród dziesiątek figurantów poddanych aktywnemu rozpracowaniu możemy odnaleźć wielu policjantów niższego szczebla⁶⁸.

Aktywne rozpracowanie poszczególnych osób, zwłaszcza zakończone aresztowaniem i procesem, miało – poza odizolowaniem więźniów od społeczeństwa – pomóc bezpiece zdobyć wiedzę, którą wykorzystywano następnie w pracy operacyjnej. Postawy przesłuchiwanym, podobnie jak w przypadku informatorów, również były zróżnicowane. Odmienne podejście do przekazywania UB informacji można zilustrować na przykładzie dwóch znaczących oficerów Oddziału II SG WP – Tadeusza Nowińskiego⁶⁹ i Bolesława Ziemiańskiego⁷⁰. Pierwszy z nich, aresztowany w 1949 r., dostarczył bezpiece wielu istotnych wiadomości na temat macierzystego oddziału, w tym dość szczegółowych charakterystyk byłych oficerów i pracowników. W ten sposób nie tylko pomógł komunistycznemu aparatowi bezpieczeństwa lepiej zrozumieć rozpracowywane środowisko, lecz także naraził poszczególne osoby na represje. Na podstawie dostarczonych przez niego danych jeszcze w 1947 r. GZI WP zaczął opracowywać spisy oficerów przedwojennego Oddziału II SG WP, a nawet konspekty

⁶⁶ Przed wojną nazywanych również okręgowymi.

⁶⁷ AIPN, 1572/937, Uwagi uzupełniające do wytycznych RO „Targowica” opracowane przez naczelnika Wydziału VI Departamentu I MBP ppłk. Władysława Śliwę, b.d., k. 35–37; Ł. Zaroda, „Represje wobec byłych funkcjonariuszy Policji Państwowej i tzw. policji granatowej...”, s. 47–48.

⁶⁸ Ł. Zaroda, „Represje wobec byłych funkcjonariuszy Policji Państwowej i tzw. policji granatowej...”

⁶⁹ Tadeusz Nowiński – w strukturach Oddziału II SG WP od 1933 r. Pracował jako referent do spraw rosyjskich, początkowo w pionie kontrwywiadowczym, a od 1935 w wywiadowczym. W latach 1936–1939 pełnił funkcję kierownika placówki polskiego wywiadu przy Konsulacie RP w Leningradzie. Wojnę spędził za granicą, do Polski powrócił w 1947 r., na krótko podjął służbę w Oddziale II Sztabu Generalnego ludowego Wojska Polskiego. Zob. K. Paduszek, „Kompromaty” mjr. Tadeusza Nowińskiego. Charakterystyki kadry i pracy polskiego wywiadu oraz kontrwywiadu w dwudziestoleciu międzywojennym i podczas II wojny światowej, „Przegląd Archiwalny Instytutu Pamięci Narodowej” 2019, t. 12, s. 220–221.

⁷⁰ Bolesław Ziemiański – od 1924 r. oficer Oddziału II SG WP. Służbę pełnił m.in. jako referent Referatu Ogólnego Ekspozytury nr 1 w Wilnie, w którego ramach szkolono agentów wysyłanych w głąb Związku Sowieckiego. Od 1932 r. kierownik Referatu Ochrony Belwederu i oficer informacyjny przy Głównym Inspektoracie Sił Zbrojnych. W latach 1936–1939 kierownik Centralnej Agentury. Zob. T. Dubicki, *Mjr/ppłk Bolesław Zygmunt Ziemiański jako więzień Urzędu Bezpieczeństwa Publicznego w latach 1945–1946 i 1948–1954* [w:] „Politycznie obcy!”..., s. 50–52.

na temat działalności wywiadu II RP na terenie Związku Sowieckiego⁷¹. Nie można wykluczyć, że relacje Nowińskiego stały się bardzo istotnym źródłem, które w późniejszym czasie mogło zostać wykorzystane przy przygotowywaniu RO „Targowica”. Inną postawę przyjął Ziemiański. Również aresztowany, a nawet zwerbowany przez UB jako informator, choć przekazywał różne informacje, starał się w nich zmieniać np. nazwiska poszczególnych osób, by uchronić je przed szykanami aparatu represji⁷².

Organizacja pracy w ramach WUBP i podległych im jednostek UB

Prowadzone w skali wojewódzkiej działania operacyjne miały nadzorować sekcje VI wydziałów I WUBP. Zadaniem ich pracowników było dokładne zapoznanie się z nadsyłanymi przez poszczególne PUBP raportami o przebiegu rozpracowania, a następnie ich odpowiednia ocena. Ponadto w zakres ich obowiązków wchodziło odwiedzanie powiatowych referatów I i udzielanie im wskazówek odnośnie do prowadzenia sprawy⁷³. Istotnym zadaniem WUBP było również opracowanie instrukcji dotyczących realizacji RO „Targowica” dla poszczególnych PUBP w województwie. Wojewódzkie struktury UB nie mogły bowiem bezpośrednio przenosić otrzymanych z MBP wytycznych na szczebel powiatowy, lecz musiały dostosowywać je do sytuacji w terenie, która mogła być odmienna w różnych częściach kraju. Co istotne, same WUBP, jeśli nie rozumiały otrzymanych wytycznych, były zobowiązane konsultować się w tej sprawie z Wydziałem VI Departamentu I MBP⁷⁴. WUBP musiały też rozpracowywać przedstawicieli wojewódzkich struktur formacji ujętych w sprawie „Targowica” – ekspozytur Oddziału II SG WP, samodzielnych referatów informacyjnych, komend wojewódzkich Policji Państwowej, wydziałów społeczno-politycznych urzędów wojewódzkich. W przypadku jednostek Korpusu Ochrony Pogranicza należało się skupić na rozpracowaniu oficerów brygad⁷⁵. Referaty I PUBP miały natomiast zajmować się strukturami powiatowymi organów wchodzących w skład aparatu bezpieczeństwa państwa II RP oraz ich pracownikami⁷⁶.

Podsumowanie

Pod koniec 1953 r. Urząd Bezpieczeństwa miał ustalić, że w kraju przebywa łącznie ok. 2 tys. pracowników i współpracowników Oddziału II SG WP oraz ponad

⁷¹ Zob. K. Paduszek, „Kompromaty” mjr. Tadeusza Nowińskiego..., s. 219–250.

⁷² T. Dubicki, *Mjr/ppłk Bolesław Zygmunt Ziemiański jako więzień...*, s. 49–69.

⁷³ AIPN, 1572/937, Wytyczne naczelnika Wydziału VI Departamentu I MBP ppłk. Władysława Śliwy do obiektowego rozpracowania krypt. „Targowica” dla sekcji VI wydziałów I WUBP, 7 VII 1949 r., k. 30–31.

⁷⁴ AIPN, 1572/894, Pismo naczelnika Wydziału VI Departamentu I MBP ppłk. Władysława Śliwy do kierowników sekcji VI wydziałów I WUBP, 9 VII 1949 r., k. 40.

⁷⁵ AIPN, 1572/937, Wytyczne naczelnika Wydziału VI Departamentu I MBP ppłk. Władysława Śliwy do obiektowego rozpracowania krypt. „Targowica” dla sekcji VI wydziałów I WUBP, 7 VII 1949 r., k. 30–31.

⁷⁶ *Ibidem*.

1 tys. funkcjonariuszy Policji Państwowej, Korpusu Ochrony Pogranicza czy też Straży Granicznej. Spośród tej liczby jedynie 84 osoby miały być informatorami UB. Sam przebieg sprawy „Targowica” i jej wyniki różniły się między województwami⁷⁷, co mogło wynikać z wielu przyczyn. Po części było to uzależnione od sposobu realizacji rozpracowania przez poszczególne struktury terenowe UB, a po części od bardziej lub mniej efektywnego wykorzystywania w sprawie osobowych źródeł informacji. Na realizację RO „Targowica” wpłynęły również dzieje kraju – wskutek II wojny światowej część dokumentów służb specjalnych została utracona. Ponadto, gdy po wojnie niektóre z nich stały się własnością aparatu represji, wykorzystywano je niekiedy bez należytego nadzoru, co również mogło się odbić na realizacji sprawy. Niewykluczone, że różnice można było zaobserwować na poziomie powiatów, z tego względu wydaje się konieczne przeprowadzenie bardziej szczegółowych badań na temat rzeczywistego przebiegu RO „Targowica”.

Realizację rozpracowania obiektowego krypt. „Targowica” – mimo licznych wytycznych – w samym MBP oceniano raczej jako nieudolną⁷⁸. Analiza materiałów źródłowych zdaje się potwierdzać tę tezę – rozpracowanie często przebiegało w sposób chaotyczny i nieuporządkowany, a momentami poszczególne jednostki aparatu represji wręcz ignorowały otrzymane wytyczne. Sprawa obejmowała wielu figurantów, co – przy stosunkowo niedużej liczbie pracowników UB nią się zajmujących, często zaangażowanych równolegle w prowadzenie innych działań operacyjnych – nie przyczyniło się do efektywnej pracy. Na przykład realizacja RO „Targowica” przez WUBP w Krakowie pod kątem rozpoznania środowiska byłych policjantów nie poskutkowała osiągnięciem celów, które założono, przystępując do prowadzenia sprawy⁷⁹. Niewykluczone, że podobnie sprawy się miały zarówno w przypadku działań innych jednostek UB, jak i rozpracowywanych struktur.

Wytyczne omówione w niniejszym artykule mają charakter bardzo ogólny, co mogło być przyczyną wspomnianego już chaosu podczas realizacji rozpracowania (częściowo znajduje to odzwierciedlenie w źródłach mówiących o przebiegu RO „Targowica”). Wyrażnie wskazują one jednak na pewne różnice w podejściu aparatu represji do poszczególnych instytucji wchodzących w skład służb specjalnych II RP. Obiektem wzmożonego zainteresowania bezpieki były Oddział II SG WP oraz struktury tzw. policji politycznej, którym w wytycznych poświęcono najwięcej uwagi. Nie oznacza to jednak, że prowadząc działania operacyjne, UB ograniczał się wyłącznie do tych dwóch struktur. Wręcz przeciwnie – rozpracowaniem objęto wielu figurantów, którzy przed wojną pełnili służbę w różnych formacjach współ-

⁷⁷ AIPN, 1572/894, Notatka dot. przebiegu RO „Targowica”, 30 X 1953 r., k. 56–58.

⁷⁸ Zob. np. AIPN, 1572/894, Pismo referenta Sekcji I Wydziału VI Departamentu I MBP por. Przyborowski do zastępcy naczelnika Wydziału VI Departamentu I MBP kpt. Antoniego Gutowskiego, 19 VI 1952 r., k. 22–32.

⁷⁹ Ł. Zaroda, „Represje wobec byłych funkcjonariuszy Policji Państwowej i tzw. policji granatowej...”, s. 55, 154–155.

tworzących aparat wywiadu i kontrwywiadu II RP. Zagadnienie to wciąż wymaga kolejnych i dużo bardziej zaawansowanych badań. Być może pozwolą one lepiej uwidocznić rozbieżności między tym, co (i w jaki sposób) bezpieka chciała osiągnąć, przystępując do realizacji RO „Targowica”, a rzeczywistymi efektami jej działań.

Bibliografia

Źródła archiwalne

Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej (AIPN).

Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej Oddział w Krakowie (AIPN Kr).

Akty prawne

Dekret Rady Ministrów z dnia 22 stycznia 1946 r. o odpowiedzialności za klęskę wrześniową i faszyzację życia państwowego, DzU 1946, nr 5, poz. 46.

Opracowania

Aparat bezpieczeństwa wobec żołnierzy Korpusu Ochrony Pogranicza i funkcjonariuszy Straży Granicznej, wstęp P. Skubisz, wybór dok. i oprac. A. Chrzanowska et al., Warszawa 2013.

Bednarek J., Józef Kasprzak (1896–1951). Postać kierownika sekcji antykomunistycznej Komendy Policji Państwowej m. Łodzi w latach 1929–1939 w świetle dokumentów Ministerstwa Bezpieczeństwa Publicznego [w:] *Kontrwywiad II RP (1914) 1918–1945 (1948)*, t. 2, red. Z. Nawrocki, Warszawa 2014.

Bedyński K., *Przedwojenni funkcjonariusze Straży Więziennej w Departamencie Więziennictwa Ministerstwa Bezpieczeństwa Publicznego 1944–1954*, „Przegląd Więziennictwa Polskiego” 2013, nr 80.

Chrzanowski B., *Działania operacyjne Wojewódzkiego Urzędu Bezpieczeństwa Publicznego w Bydgoszczy wobec pracowników Bydgoskiej Ekspozytury Wewnętrznej nr 3 Oddziału II Sztabu Głównego Wojska Polskiego (kryptonim „Targowica”)*, w świetle zachowanych dokumentów [w:] *Wywiad wojskowy II Rzeczypospolitej*, red. P. Kołakowski, A. Pepłoński, Kraków 2011.

Czarnecka R., *Oddział II Sztabu Głównego (Generalnego) w latach 1921–1939. Zarys organizacyjny i przegląd zawartości inwentarza*, „Biuletyn Wojskowej Służby Archiwalnej” 2008, nr 28.

Ćwiąk H., *Fachowcy do wykorzystania, potem zdrajcy do rozpracowania. O dyskredytacji byłych policjantów w Polsce „ludowej”*, „Aparat Represji w Polsce Ludowej 1944–1989” 2021, nr 19.

Ćwiąk H., *Służby specjalne II Rzeczypospolitej wobec przygotowań niemieckich do wojny z Polską. Zarys problematyki* [w:] *Kontrwywiad II RP (1914) 1918–1945 (1948)*, t. 2, red. Z. Nawrocki, Warszawa 2014.

Frazik W., *Struktura organizacyjna Urzędu Bezpieczeństwa w województwie krakowskim w latach 1945–1956 w świetle aktów normatywnych* [w:] *Strażnicy sowieckiego imperium. Urząd Bezpieczeństwa i Służba Bezpieczeństwa w Małopolsce 1945–1990*, red. F. Musiał, M. Wenklar, Kraków 2009.

- Goryński G., *Represje i szykany wobec żołnierzy Wojska Polskiego na Wybrzeżu w świetle dokumentów rozpracowania obiektowego „Targowica” (1949–1954) Ministerstwa Bezpieczeństwa Publicznego*, „Komunikaty Instytutu Bałtyckiego” 2010, nr 48.
- Goryński G., *Samodzielny Referat Informacyjny Dowództwa Floty w świetle dokumentów rozpracowania obiektowego „Targowica”, realizowanego w latach 1949–1954 przez Ministerstwo Bezpieczeństwa Publicznego*, „Biuletyn Historyczny [Muzeum Marynarki Wojennej w Gdyni]” 2010, nr 25.
- Grabowska-Taczanowska M., *Major Bronisław Szymański zeznaje w Gatczyni w 1954 r.*, „Pamięć i Sprawiedliwość” 1995, t. 38.
- Jasiński G., *Bezpieczeństwo pracy konspiracyjnej Związku Walki Zbrojnej – Armii Krajowej w latach 1939–1945*, „Studia Bezpieczeństwa Narodowego” 2018, R. 8, nr 13.
- Kasprzycki M., *Działania komunistycznego aparatu represji wobec nowosądeckiego policjanta Stefana Kurowskiego*, „Zeszyty Historyczne WiN-u” 2012, nr 36.
- Kasprzycki M., *Organ ładu i spokoju w rękach demokracji... Aparat bezpieczeństwa w powiecie nowosądeckim w latach 1945–1975*, Kraków 2020.
- Kładoczny P., *Prawo jako narzędzie represji w Polsce Ludowej (1944–1956). Prawna analiza kategorii przestępstw przeciwko państwu*, Warszawa 2004.
- Kołakowski P., *Zwalczanie szpiegostwa niemieckiego i sowieckiego przez polski kontrwywiad pod koniec lat 20. XX w.* [w:] *Kontrwywiad II RP (1914) 1918–1945 (1948)*, t. 2, red. Z. Nawrocki, Warszawa 2014.
- Leśkiewicz R., *Przykłady rozpracowań współpracowników i pracowników SRI nr VII w Poznaniu przez wojewódzkie struktury organów bezpieczeństwa państwa* [w:] *Kontrwywiad II RP (1914) 1918–1945 (1948)*, t. 6, red. J. Biernacki, B. Kubisz, Warszawa 2019.
- Leśkiewicz R., *Represje wobec funkcjonariuszy kontrwywiadu II RP stosowane przez komunistyczne organy bezpieczeństwa państwa* [w:] *Kontrwywiad II RP (1914) 1918–1945 (1948)*, t. 2, red. Z. Nawrocki, Warszawa 2014.
- Majer P., *Funkcjonariusze Policji Państwowej i Policji Polskiej w powojennej rzeczywistości – uwagi syntetyzujące*, „Studia Politologiczne” 2019, t. 51.
- Majer P., *Polityka władz PRL wobec ocalałych funkcjonariuszy Policji Państwowej* [w:] *Ostaszków, Twer, Miednoje. Zbrodnia przypomniana*, red. P. Majer, A. Misiuk, Szczecino 2000.
- Majer T., *Podstawy prawne działań represyjnych wobec przedstawicieli aparatu państwowego II Rzeczypospolitej w Polsce po II Wojnie Światowej*, „Studia Prawnoustrojowe” 2019, nr 44.
- Mąciór-Majka B., *Spory kompetencyjne między władzą wojskową a cywilną w działalności kontrwywiadowczej II RP* [w:] *Kontrwywiad II RP (1914) 1918–1945 (1948)*, t. 1, red. Z. Nawrocki, Warszawa 2013.
- Mączyński M., *Policja Państwowa w II Rzeczypospolitej. Organizacyjno-prawne podstawy funkcjonowania*, Kraków 1997.
- Misiuk A., *Społeczno-polityczne uwarunkowania tworzenia systemu bezpieczeństwa wewnętrznego II RP w latach 1918–1922* [w:] *Wywiad i kontrwywiad a bezpieczeństwo Polski odrodzonej po 1918 roku*, red. H. Cwiek, M. Siewier, Warszawa 2019.
- Musiał F., *Podręcznik bezpieki. Teoria pracy operacyjnej Służby Bezpieczeństwa w świetle wydawnictw resortowych Ministerstwa Spraw Wewnętrznych PRL (1970–1989)*, Kraków–Warszawa 2018.
- Nawrocki Z., *Aparat bezpieczeństwa w latach 1944–1956* [w:] *Aparat bezpieczeństwa w Polsce. Kadra kierownicza, t. 1: 1944–1956*, red. K. Szwagrzyk, Warszawa 2005.

- Nogaj A., *Represje władz PRL wobec byłych funkcjonariuszy służb specjalnych II RP oraz Polskiego Państwa Podziemnego i ich agentury w epoce stalinizmu w Polsce* [w:] *Kontrwywiad II Rzeczypospolitej*, t. 10, red. R. Majzner, Warszawa 2023.
- Obóz reakcji polskiej w latach 1939–1945*, Warszawa 1948.
- Paduszek K., „Kompromaty” mjr. Tadeusza Nowińskiego. Charakterystyki kadry i pracy polskiego wywiadu oraz kontrwywiadu w dwudziestoleciu międzywojennym i podczas II wojny światowej, „Przegląd Archiwalny Instytutu Pamięci Narodowej” 2019, t. 12.
- Pilarski S., *Oficer Ekspozytury 2 Oddziału II Sztabu Głównego WP mjr Wojciech Lipiński (1900–1966)* [w:] *Wywiad i kontrwywiad wojskowy II RP. Z działalności Oddziału II SG WP*, t. 2, red. T. Dubicki, Łomianki 2012.
- Pilarski S., *Rozpracowanie na terenie Łodzi środowiska osób związanych z Oddziałem II Sztabu Generalnego Wojska Polskiego* [w:] „Politycznie obcy!” *Żołnierze Wojska Polskiego w zainteresowaniu komunistycznego aparatu represji i propagandy w latach 1944–1956*, red. B. Polak, P. Skubisz, Szczecin 2016.
- Pleskot P., „Tarcza partii i narodu”. *Kontrwywiad Polski Ludowej w latach 1945–1956. Zarys struktur i wybór źródeł*, Warszawa 2010.
- „Politycznie obcy!” *Żołnierze Wojska Polskiego w zainteresowaniu komunistycznego aparatu represji i propagandy w latach 1944–1956*, red. B. Polak, P. Skubisz, Szczecin 2011.
- Skubisz P., *W konfrontacji z funkcjonariuszami Urzędu Bezpieczeństwa Publicznego* [w:] *Wywiad i kontrwywiad wojskowy II RP. Studia i materiały z działalności Oddziału II SG WP*, t. 1, red. T. Dubicki, Łomianki 2010.
- Skubisz P., „Zdraycy z Targowicy” – rozpracowanie obiektowe prowadzone przez Ministerstwo Bezpieczeństwa Publicznego wobec żołnierzy Oddziału II Sztabu Generalnego/Głównego Wojska Polskiego, Żandarmerii, Korpusu Ochrony Pogranicza oraz funkcjonariuszy Straży Granicznej i Policji Państwowej [w:] *Między I a IV Rzeczypospolitą. Z dziejów lustracji na ziemiach polskich w XIX i XX wieku*, red. M. Korybut-Marciniak, P. Majer, Olsztyn 2009.
- Spałek R., *Komuniści przeciwko komunistom. Poszukiwanie wroga wewnętrznego w kierownictwie partii komunistycznej w Polsce w latach 1948–1956*, Warszawa 2014.
- Taciak P., *Powojenne losy pracownika Oddziału II SG WP Pawła Sowy w świetle materiałów Wojewódzkiego Urzędu Bezpieczeństwa Publicznego w Olsztynie. Zarys problematyki* [w:] *Kontrwywiad II RP (1914) 1918–1945 (1948)*, t. 6, red. J. Biernacki, B. Kubisz, Warszawa 2019.
- Taciak P., *Pracownicy i współpracownicy kontrwywiadu i innych służb II Rzeczypospolitej Polskiej w materiałach Wojewódzkiego Urzędu Bezpieczeństwa Publicznego w Olsztynie. Zarys problematyki i perspektywy badawcze* [w:] *Kontrwywiad II RP (1914) 1918–1945 (1948)*, t. 3, red. Z. Nawrocki, Warszawa 2015.
- Taciak P., *Wykorzystanie byłych pracowników i współpracowników kontrwywiadu, wywiadu i innych służb II RP do rozpracowywania środowiska „dwójkarzy” w świetle materiałów Wojewódzkiego Urzędu Bezpieczeństwa Publicznego w Olsztynie. Zarys problematyki* [w:] *Kontrwywiad II RP (1914) 1918–1945 (1948)*, t. 4, red. A. Przyborowska, Warszawa 2017.
- Wywiad i kontrwywiad Armii Krajowej*, red. W. Bułhak, Warszawa 2008.
- Zagził D., *Młot na „reakcję”*, „Pamięć.pl” 2015, nr 9 (42).
- Zaroda Ł., „Nie postrachem, lecz wartościami» – etos służby w przedwojennej Policji Państwowej i problematyka jego postrzegania w Polsce Ludowej”, mps.

Zaroda Ł., „Represje wobec byłych funkcjonariuszy Policji Państwowej i tzw. policji granatowej w województwie krakowskim w latach 1945–1956 w świetle akt wybranych spraw operacyjnych Urzędu Bezpieczeństwa Publicznego”, praca dyplomowa przygotowana pod kierunkiem dr. hab. Z. Zblewskiego, UJ, Kraków 2023.

Zdrójkowski D., *Geneza dekretu o odpowiedzialności za klęskę wrześniową i faszyzację życia państwowego*, „Studia Prawnicze i Administracyjne” 2019, nr 28.

Łukasz Zaroda (ur. 1999) – historyk, doktorant w Szkole Doktorskiej Nauk Humanistycznych UJ, absolwent studiów z zakresu administracji i polityki publicznej (Akademia Ignatianum w Krakowie) oraz historii (Uniwersytet Jagielloński). Zainteresowania badawcze koncentruje wokół najnowszej historii Polski, ze szczególnym uwzględnieniem dziejów służb państwowych II RP oraz powojennych losów ich pracowników.

Łukasz Zaroda (b. 1999) – historian, doctoral student at the Doctoral School of Humanities, Jagiellonian University, graduate in Administration and Public Policy (Ignatianum Academy in Cracow) and in History (Jagiellonian University). His research interests focus on the contemporary history of Poland, particularly the history of the intelligence and security services of the Second Polish Republic and the post-war fates of their personnel.